

İngilisdilli alınmaların mənimsənmə səviyyələri

B/m.Sevda Ağayeva
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzini
Seva.ava.17@mail.ru

Xülasə

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin aynası sayılan mətbuatın leksikası dilimizin lüğət tərkibi kimi etimoloji baxımdan qarışıqdır. Onu bu xüsusiyyəti dilimizin tarixi proseslərdə başqa dillərlə, ilk növbədə rus dili ilə müxtəlif dövrlərdə coxcəhətli əlaqələrindən irəli gəlir. Buna baxmayaraq müasir dövrdə rus dilinin millətlərarası ünsiyyət vasitəsi rolu zəifləmişdir. Bu gün məhz ingilis dilinin təsir təzahürləri getdikcə artır və ingilis dilinin genişlənən nüfuzu Azərbaycan mətbuatı səhifələrində də iz buraxmışdır.

Tədqiq edilən məqalə də mətbuat dilində işlənən ingilis mənşəli və ingilis dilli termin-sözlərin ümumişləklilik qazanması yollarında bəhs edir. Alınma və əcnəbi termin-sözün mənimsənməsi prosesində həmin sözlərin alan dildə işlənməsi müntəzəmliyinin daha vacibliyi göstərilir. Burada mətbuatdan toplanmış çoxsaylı əcnəbi termin-sözlər dil sisteminin müxtəlif səviyyəsində fonetik, orfoqrafik, qrammatik, semantik cəhətdən mənimsənilməsi təhlil edilmiş və nümunələr göstərilmişdir.

Açar sözlər: Alınma sözlər, termin, semantik mənimsəmə, fonetik mənimsəmə, orfoqrafik mənimsəmə.

Уровни присвоения англоязычных заимствований.

Севда Айдын кизи Агаева
АГПУ, главный преподаватель
Центра Нностранных Языков
Seva.ava.17@mail.ru

Резюме

Лексика прессы, которая считается зеркалом современного азербайджанского литературного языка, этимологически смешана как словарь нашего языка. Эта особенность связана с многоплановыми отношениями нашего языка с другими языками в исторических процессах, прежде всего с русским языком в разное время. Однако в наше время роль русского языка как средства международного общения ослабла. Сегодня

растет влияние английского языка, и растущее влияние английского языка наложило свой отпечаток на страницы азербайджанской прессы.

В статье рассматриваются способы формирования англоязычной и англоязычной терминологии, используемой в прессе. В процессе заимствования и заимствования иностранной терминологии важнее становится регулярность использования этих слов в языке. Здесь многие терминологические слова на иностранном языке, собранные из прессы, были проанализированы в фонетическом, грамматическом, грамматическом, семантическом смысле и показаны образцы

Ключевые слова: заимствованные слова, терминология, семантическое усыновление, фонетическое усыновление, орфографическое усыновление.

Appropriation levels of English-language borrowings

Sevda Agayeva

ASPU, Head teacher of Foreign Language Centre

Seva.ava.17@mail.ru

Summary

The lexicon of the press, which is considered a mirror of the modern Azerbaijani literary language, is etymologically mixed as a dictionary of our language. This feature is due to the multifaceted relations of our language with other languages in the historical processes, first of all with the Russian language at different times. However, the role of the Russian language as a means of international communication has weakened in modern times. Today, it is the influence of the English language that is growing, and the growing influence of the English language has left its mark on the pages of the Azerbaijani press.

The researched article deals with the ways of generating English-language and English-language terminology used in the press. In the process of borrowing and borrowing of foreign terminology, the regularity of using of these words in the language is more important. Here, many foreign-language termin-words collected from the press have been analyzed in a phonetic, grammatical, grammatical, semantic sense and shown the samples

Key words: borrowed words, terminology, semantic adoption, phonetic adoption, orthographical adoption

Aktuallıq. Dövrü mətbuat dilinə daxil olmuş ingilis mənşəli və ingilisdilli yeni termin-sözlər hər şeydən əvvəl ingilis dilinin global xarakteri ilə bağlıdır və ingilis dilinin müasir statusu iki faktorun nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir: birincisi, tarixən britaniyalıların müstəmləkə ölkələrinə

təsiri, ikincisi, ABŞ-ın dünyada aparıcı, hərbi-siyasi və iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlət kimi mövcudluğudur.

Mətbuat dilinə daxil olmuş ingilis mənşəli və ingilisdilli termin söz və birləşmələr həm şifahi, həm də yazılı nitqimizdə yer almışdır və onlar yuxarıda göstərilən səbəblərdən savayı bir neçə səbəblər üzündən də yaranır:

a) yeni ictimai-siyasi gerçəkliklərin adlandırılması, ictimai həyata yeni predmetin, yeni anlayışın vəsiqə qazanması səbəbindən (məsələn, market, marketing, menecment və s.)

b) ilk baxışdan Azərbaycan dilinin yeni lüğət tərkibi üçün yeni görünən termin-sözlər az-az olsa da, əvəllərdə ictimai həyatda, cəmiyyətin həyatında iştirak edən prosesləri adlandırmaq üçün işlənirdi. Lakin indi təkcə əvvəlki mənalarında deyil, əlavə anlam çarələri də qazanaraq işlənirlər, digər tərəfdən Azərbaycan cəmiyyətində baş verən yeni proseslərə qədər bu termin-sözlər xarici dövlətlərlə bağlı işlənirdi. Məsələn, fermer, biznesmen, reket, mafiya.

c) jurnalistika, publisistika, incəsənət, xidmət və s. sahələrin adamları da bəzən dəb xatirinə yeni termin-sözlər yaradırlar; sportdaycet, tok-şou, televernisaj, teletaym, hot-doq, baks, qanburger, pitsa, okey, şou-xəbər, şok-açıqlama, vip-servis və s.

Dövrü mətbuat səhifələrində işlənən ingilis mənşəli və ingilis dilli sözlər ilkin mərhələdə Azərbaycan ədəbi dilində kəmiyyət göstəricisidir. Bu sözlərin bir qismini artıq alınma, digər bir qismini əcnəbi söz hesab etmək olar. Hər iki halda bu sözlərin mətbuat dilinə yazılması iki amildən asılıdır: birincisi, onların beynəlmiləl xarakterindən, ikincisi funksiyasından.

Dövrü mətbuat dilində işlənən yeni termin sözlərin təsnifatı və sistemləşdirilməsi elmi-texniki terminologiyanın normallaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu təsnifat əsasında yeni alınmaların Azərbaycan dilində lazım olub-olmaması aydınlaşır, milli tələblərinə uyğun gəlib-gəlməməsi və konkret olaraq hansı formada dilə qəbul edilməsi məsələləri müəyyənləşdirilir.

Metod. Məqalədə müqayisəli və təsviri metod tətbiq edilmişdir.

Annotasiya. Mətbuat dilində işlənən ingilis mənşəli və ingilis dilli termin-sözlərin ümumişləklilik qazanması hələ onların Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə keçməsi və mənimsənilməsi demək deyil. Milli dilə sözə keçidini və həmin sözün mənimsənmə səviyyəsini aşağıdakı amillər şərtləndirir:

1. alınma sözün alan dilin fonetik və qrammatik üsulları ilə verilməsi
2. termin-sözlərin alan dilin qramatik sinif və kateqoriyaları ilə əlaqələndirilməsi
3. əcnəbi sözün semantik mənimsənməsi, yaxud tərcümə olunması
4. sözün sözdüzəltmə fəallığı
5. əcnəbi termin-sözün mənimsənməsi.

Alınma və əcnəbi termin-sözün mənimsənməsi prosesində həmin sözlərin alan dildə işlənməsi müntəzəmliyi daha vacibdir. Bu zaman üç amili nəzərə almaq lazımdır:

Birincisi, əcnəbi termin-sözün alınan dildə sinoniminin olmaması təqdirdə onun semantik müstəqilliyini, ikincisi, ədəbi dil sözünün ən azı iki nitq səviyyəsində işlənməsi və termin-sözün müvafiq terminoloji sistemində mütəmadi şəkildə işlənməsi. Üçüncü, alınma termin-sözün dildə müntəzəmliyi onun dil daşıyıcılarının kifayət qədər nüfuzlu, mötəbər **nümayəndələrinin** nitqində işlədilməsi.

Giriş. Mətbuatdan toplanmış çoxsaylı əcnəbi termin-sözlər dil sisteminin müxtəlif səviyyəsində fonetik, orfoqrafik, qrammatik, semantik və s. cəhətdən mənimsənilir. Lakin mənimsəmə prosesinin özü mürəkkəb bir prosesdir. Və onun öyrənilməsinə ayrıca tədqiqat əsəri həsr olunmalıdır. Bu prosesdə ən mühüm məsələ alınmaların həm semantik, həm fonetik, həm qrafik, həm də morfoloji cəhətdən milli sözlərimizdə tutuşdurulmasıdır. Biz alınma termin-sözlərin mənimsənməsi prosesində fonetik, orfoqrafik, qrammatik və semantik uyğunlaşmanı əsas götürürük.

Fonetik mənimsəmə səviyyəsi. Mətbuatda ingilisdilli termin-sözlərin mənimsəmə prosesində əcnəbi sözlərin milli dilə fonetik uyğunlaşma səviyyəsini müəyyənləşdirmək zəruridir. Fonetik uyğunlaşmada ingilis mənşəli və ya ingilis dili sözü təşkil edən səslərdə həm dəyişmə baş verir, həm də baş vermir. Məsələn, latın mənşəli spiker-speaker, yaxud ingilis mənşəli start.

Birinci halda iki müxtəlif fonetik sistem arasında baş verən bu dəyişmə tamamilə yeni görünür, ikinci halda isə praktik olaraq ingilis sözünün əsas tərkibi dəyişməz qalır. Göründüyü kimi fonetik mənimsəmədə özge dil materialı birinci halda yenidən tərtib olunur və fonetik deformasiya baş verir. İkinci halda isə həm şifahi, həm də yazılı alınmada uyğunlaşma baş verir. Deməli, alınma termin-sözlərin fonetik strukturu Azərbaycan dilində bu və ya digər fonemin olub-olmaması, səslərin fərqi və oxşarlığı ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan dili ingilis dilindən tamamilə fərqli dil sistemində daxildir. İngilis dilində qoşa sait və samit hərf birləşmələri, bir neçə sait birləşərək bir sait kimi oxunması və s. Azərbaycan dili üçün xarakterik deyildir. Mətbuat dilində işlənen ingilis sözlərini yazılış və fonetik tərkibinə görə də müxtəlif qruplara ölmək olar: yazılı və fonetik tərkibini dilimizdə saxlayanlar, məsələn, film-film, lift-lift və s. həm yazılış, həm də fonetik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənənlər (məsələn: meeting, speaker və s.). (3, 86)

Bir sözlə, mətbuat dilində baş verən fonetik mənimsəmə prosesi çoxşaxəlidir və ingilis sözlərinin bir qismi bu prosesdə bəzən nitq normalarımıza tabe olur, bəzən isə tabe olmur. İngilis dili sözlərinin tələffüzündə və yazılarında bir sıra normalar pozulur. Dövrü mətbuat dilində işlənen ingilis sözlərinin alınması prosesində Azərbaycan dilinin fonetik sisteminin normaları

gözlənilməlidir və həmin sözlərin fonetik cəhətdən dilimizdə dəyişməsi məhz dil sistemləri arasındakı fərqlərdən irəli gəlir. Əgər ingilis mənşəli söz alınarsa və mənimsənməsində, deməli bu söz dilimizin həm də fonetik sisteminin xüsusiyyətlərini qəbul edir.

Orfoqrafik mənimsəmə səviyyəsi. İngilis sözlərinin orfoqrafik mənimsəməsi onların Azərbaycan dilinin yazı normalarına görə qanuniləşdirilmiş tənzimlənməsidir. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları ingilis termin sözlərinin mənimsənməsi prosesində əsasdır. Orfoqrafik qaydaların özəyini isə fonetik, morfoloji və tarixi ənənəvi prinsiplər təşkil edir. Bəzən dövrü mətbuatda ingilis termin-sözlərini işlədərkən, yaxud onların qarşılıqlı variantlarını verərkən orfoqrafiyanın əməli qaydalarına riayət olunmur. Nəticədə eyni tipli, eyni mənalı alınmaların yazılışında müxtəlifliyə ol verilir. Məsələn, ssenari sözü Azərbaycan dilinə rus dili vasitəsilə keçmişdir. Rus dili isə italyan sözü işlətməmişdi. Rus dilində сценарий (it scenario) kimi yazılır. Azərbaycan dilində isə bu söz iki “ss” ilə yazılır. Yaxud inflasiya sözü Azərbaycan dilində “nfly” dörd samit birləşməsi yoxdur, ümumiyyətlə, üç və ya dörd samit birləşməsi Azərbaycan dili üçün xarakterik deyil. Dörd samitin arasına bir saitin əlavə olunması həmin alınma termin-söz üçün asan tələffüzü və yazılışı üçün şərait yaradır.

Mətbuatda ingilis sözlərinin orfoqrafik mənimsənməsi həm rus, həm də ingilis orfoqrafiyasının təsiri nəticəsində baş verir. (Məsələn, standart-stantart-standard, supermarket-super-market və s.). (2, 67)

Qrammatik və semantik mənimsəmə səviyyələri. Mətbuat dilinə daxil olan alınma termin-sözlər bir tərəfdən terminoloji sistemləri zənginləşdirir, digər tərəfdən dildə olan leksik alınmaların sayının artmasına fəal kömək edir. Bir çox hallarda alınma prosesində dil qrammatik və semantik təsirlər olmur.

Qrammatik mənimsəmə dilində alınma termin-sözlərin dilimizə morfoloji- kateqoriyalarına uyğunlaşması nəzərdə tutulur. Semantik mənimsəmə dedikdə isə termin-sözlərin funksional əlamətləri nəzərdə tutulur və bu mərhələdə alınmalar dilimizin semantik sistemində daxil olur və onların izahı və tərcüməsi verilmədən xüsusi sahədə işlənilir, müstəqil, dəqiq və konkret mənalar qazanılır.

Qrammatik mənimsəmə baş vermədikdə həm əcnəbi sözlər, həm də alınma termin-sözlər dilin leksik qatına xotik daxil olur. Nəticədə onların istifadə olunması zamanı dilin normaları pozulur. Fonetik mənimsəmədən fərqli olaraq, morfoloji alınmalar Azərbaycan dilinə tabe olur. Məsələn, mənəb dildə isim və yaxud sifər vəzifəsini daşıyan termin-sözün Azərbaycan dilində eyni nitq hissəsinə aidiyi dil sistemimizdə qrammatik kateqoriyanın tam tabeliyindədir. Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan dilinin qrammatik qanunlarına tam tabe olan alınma terminlər eyni zamanda bəzi qrammatik əlamətlərini itirirlər. (3, 90)

Alınma termin-sözlərin mənimsəmə prosesini mətbuatdan izlədikcə aydın olur ki, bir çox hallarda qrammatik kəmiyyət əlamətlərini itirir və bu, bir başa ingilis dilindən gələn yeni termin-sözün rus dili vasitəsilə mənimsənməsinin nəticəsidir. Məsələn, biznesmen və crntlmen sözləri ingilis dilində tək halda yazılır. (bussinedman, gentleman) və həm də ayrı-ayrı sözlərin birləşməsi nəticəsində defissiz yazılır, çox vaxt təkdə işlədilir. Birinci söz işgüzar adam, ikinci sözün mənası isə cənab (hərfi tərcüməsi isə nəcib adam, nəcib kişi) deməkdir. Amma rus dilində qəbul olunmuş tələffüz qaydasına əsasən bu sözlər də Azərbaycan dilində cəmdə yazılır və tək mənasını verir. Buna görə də hər iki sözün tərcümə variantlarının verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Tədqiqat üçün toplanan yeni ingilis sözləri normativ funksiya ilə yanaşı, ekspressiv funksiya da daşıyır. Sözlərin ekspressiv üslubi çaları və yükü əksər hallarda onun semantik cəhətdən yeniləşməsi ilə bağlı olur. Mətnə onun istifadə olunmaq çevikliyi və hərəkətinin genişlənməsi ilə əlaqədar olur. Dilin daxili qanunları ilə mənimsənən alınma termin-sözü söz birləşməsindən fərqləndirmək lazımdır. İndividual müəllif sözləri- bunlar-söz, sənət adamları, yazıçılar, airlər, piblisistlər-jurnalistlər tərəfindən yazılır. Burada əsas məqsəd mətnin təsirli olması, çalarlıq yükünün gücləndirilməsidir. Fərd-müəlliflərin, yaxud ayrı-ayrı qəzet və jurnal, televiziya və radio proqram redaksiyalarının gətirdiyi ingilis sözləri çox vaxt nominativ motiv deyil, ya ekspressiv funksiyaları yerinə yetirir, ya da dəblə bağlı olaraq pafos, gurultu yaradır.

Nəticə. Dövrü mətbuatın dilinin təhlili göstərir ki, ingilis sözlərini mənimsənməsi prosesində əsasən ingilis dilinin qrammatik qanunları iştirak edir. Bu sözlər təbiətdə terminlərə, beynəlmiləl sözlərə, alınma söz və birləşmələrə yaxındır. Nəzərə alsaq ki, ingilis dilində elmi texniki məlumat bazasının həcmi çox böyükdür, onda bu dildəki terminoloji leksikanın çox geniş yayılmış qatlarının –bir başa və qismən motivasiyasını xarakterizə edən qatlarının getdikcə Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olduğunu və beləliklə də, fəal lüğət yaratdığıının şahidi oluruq.

Ədəbiyyat

- 1.Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı, 1991
- 2.Qarayev A. Müsir Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik alınmalar Bakı, Adu, 1989
- 3.Qazımov M. Azərbaycan dilində terminlər necə yaranır. Bakı, Azərnəşr, 1967
- 4.Nəzərli K. Dövrü mətbuatda ingilis mənşəli sözlər və onların alınmasında tərcümənin rolu. Bakı, 2003
- 5.Словарь иностранных слов. М, Русский язык, 1990